

چالش فرزند آوری در زوجین جوان و ضرورت آن از دیدگاه آیات و روایات

راضیه محمدی، مریم قادری، منور محمودی^۱

چکیده:

فرزندآوری یکی از نیازهای بنیادین و هدف‌های مهم زوجین جوان در آغاز زندگی مشترک است، اما در دهه‌های اخیر کاهش تمایل به فرزندآوری به دلیل مسائل اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و روانی، به یکی از چالش‌های اصلی کشورها و جامعه اسلامی تبدیل شده است، از دیدگاه آیات قرآن و روایات معصومین، فرزندآوری نه تنها نعمتی الهی بلکه وظیفه‌ای دینی و اجتماعی برای استمرار نسل و برکت خانواده محسوب می‌شود، قرآن کریم فرزند را زینت زندگی و منبعی برای امید و برکت معرفی کرده و روایات تاکید دارند که تولید نسل یکی از راه‌های مباحات پیامبر(ص) در قیامت است، هدف اصلی پژوهش چالش‌های فرزندآوری در زوجین جوان می‌باشد که به روش توصیفی-تحلیلی به شیوه کتابخانه‌ای صورت گرفته است یافته‌های پژوهش بیانگر این است که این چالش‌ها شامل نگرانی از تأمین مالی، ترس از مسئولیت‌های تربیتی، تغییر سبک زندگی، کاهش باورهای دینی و کم‌رنگ شدن حمایت‌های اجتماعی است، تحلیل این چالش‌ها با تکیه بر آموزه‌های دینی نشان می‌دهد که تقویت باور به رزق الهی، ارائه آموزش‌های دینی و فرهنگی، حمایت‌های اقتصادی و روانی، و ایجاد فضای مناسب ازدواج و فرزندآوری از مهم‌ترین راهکارهای رفع این موانع است، در نهایت، فراهم ساختن بسترهای لازم برای تشویق زوجین جوان به فرزندآوری از طریق توکل به خدا، تقویت ایمان و ارائه حمایت‌های اجتماعی-اقتصادی می‌تواند روند کاهش جمعیت جوان را کنترل کرده و سلامت خانواده و جامعه اسلامی را تضمین نماید.

کلید واژه: چالش فرزند آوری، زوجین جوان، دیدگاه آیات و روایات

^۱ - اساتید سطح ۲، دانش آموختگان سطح ۳ رشته فقه و اصول

مقدمه

سیاستهای جمعیتی میتواند به عنوان اقداماتی تلقی شود که صریح یا ضمنی توسط حکمرانان برای پیشبینی، تأخیر یا مدیریت عدم تعادل بین تغییرات جمعیتی از یک سو و اهداف اجتماعی، اقتصادی، زیستمحیطی و سیاسی از طرف دیگر، انجام شود، این سیاستها با استفاده از «اهرمهای سیاسی» تغییرات مورد نظر را بدست میآورند (May ۲۰۰۳) پل دمنی بازسازیشده و یا برنامههای مشخصی میداند که بهوسیله آن دولتها بهصورت آگاهانه، مستقیم یا غیرمستقیم بر دگرگونیهای جمعیتی تأثیر میگذارند، قبل از گذار جمعیتی، جمعیتها بدون هیچ سیاستی بهعنوان محرک، تغییر میکردند (Demeny ۲۰۱۱).

فرزندآوری یکی از نیازهای فطری و اساسی انسان است که نقش کلیدی در استمرار نسل، تحکیم خانواده و توسعه جامعه ایفا می کند، اما در سالهای اخیر، به دلیل عوامل اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و تغییر سبک زندگی، تمایل زوجین جوان به فرزندآوری کاهش یافته است که این امر نگرانیهای جمعیتی و فرهنگی زیادی را به همراه داشته است (ایمانور، ۱۴۰۳)، باوجود این، دین اسلام فرزندآوری را نعمتی الهی، امری مقدس و ضرورت تمدن سازی می داند.

قرآن کریم در آیات متعددی بر اهمیت فرزندآوری تأکید کرده است، در سوره حجر (آیات ۵۱ تا ۵۳) خداوند به ابراهیم (ع) بشارت فرزند می دهد و این مژده را گواه ضرورت فرزندآوری می داند: «... نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَالِمٍ...» (حجر: ۵۲) (ایمانور، ۱۴۰۳)، همچنین در آیه ۷۲ سوره نحل فرزند به عنوان نعمتی آشکار از جانب خداوند معرفی شده است: «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً...» (نحل: ۷۲) (ایمانور، ۱۴۰۳)، در جای دیگر قرآن فرزندان را «زینت زندگی دنیا» می خواند که نشان دهنده ارزش ذاتی و زیبایی فرزندآوری است (کهف: ۴۶) (قهراتی، ۱۴۰۱).

از سوی دیگر، پیامبر اکرم (ص) با تأکید بر اهمیت تولید نسل فرموده اند: «ازدواج کنید و زیاد شوید که من در روز قیامت به شما مباحثات می کنم حتی به طفلی که سقط شده باشد» (بحارالانوار، ج ۴۴، ص ۱۶۹) (ایمانور، ۱۴۰۳)، همچنین امام علی (ع) بهترین میراث برای فرزندان را ادب و اخلاق خوب دانسته اند (نهج البلاغه، حکمت ۵۳) (خبرآنلاین، ۱۴۰۲)، این دستورات نشان می دهد که فرزندآوری و تربیت آنان یکی از ارکان اصلی دین و اجتماع است.

با توجه به چالش ها و دغدغه های معاصر زوجین جوان، بررسی عوامل مؤثر بر کاهش فرزندآوری و تبیین ضرورت آن از منظر آموزه های قرآنی و روایی می تواند راهگشای سیاست های فرهنگی و اجتماعی مؤثر باشد تا ضمن حفظ سلامت خانواده و جامعه، زمینه های برکت و تعالی نسل های آینده فراهم گردد.

پیشینه پژوهش

• مطالعات جامعه‌شناسی امروز درباره عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، شامل نگرانی‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی (مرکز آمار ایران، پژوهش‌های دانشگاهی درباره سیاست‌های جمعیتی و تغییر سبک زندگی، مقالات درباره روند باروری در ایران).

• اسناد و منابع دینی مانند آیات قرآن کریم (سوره انعام، نحل، کهف) و روایات معصومین درباره اهمیت فرزندآوری و وظیفه دینی آن.

• پژوهش‌ها و گزارش‌های مرتبط با سیاست‌های جمعیتی ایران در دهه‌های اخیر و اثرات آن بر کاهش نرخ مولید (مقالات خبری و پژوهشی از رجانیوز، ویکی‌پدیا فارسی درباره جمعیت‌شناسی ایران).

این پیشینه پژوهشی نشان می‌دهد که مشکل فرزندآوری دارای ابعاد تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و دینی است و برای تحلیل کامل آن باید همه این دیدگاه‌ها را تلفیق کرد.

بیان مساله

در سال‌های اخیر کاهش تمایل زوجین جوان به فرزندآوری به دلیل مسائل اقتصادی، اجتماعی و روانی یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های جوامع اسلامی است که می‌تواند تهدیدی برای استمرار نسل و تداوم فرهنگ دینی باشد، از منظر قرآن و روایات، فرزندآوری نه تنها یک نیاز طبیعی بلکه نعمتی الهی و وظیفه‌ای اجتماعی و دینی تلقی می‌شود که همراه با تربیت صحیح فرزندان، موجب برکت و رشد جامعه می‌گردد (قرآن، سوره فرقان، آیه ۷۴؛ انعام، آیه ۱۵۱)، در قرآن کریم سفارش شده که به دلیل ترس از فقر فرزندان خود را نکشید، زیرا خداوند روزی آنان را تأمین می‌کند (انعام: ۱۵۱) و این نشان‌دهنده اهمیت فرزندآوری حتی در شرایط سخت زندگی است.

همچنین روایات معصومین (ع) تأکید دارند که ازدواج و تولید نسل افزون بر برکت فردی، موجب مباحثات پیامبر در قیامت نیز خواهد شد (بحارالانوار، ج ۴۴)، با این حال، نگرانی‌های زوجین جوان از مشکلات تربیتی، اقتصادی و اجتماعی باعث ایجاد چالش‌هایی در این عرصه شده که لازم است ضمن توجه به آموزه‌های دینی، راهکارهای مناسب فرهنگی، اقتصادی و روانی برای رفع موانع فرزندآوری ارائه شود.

بنابراین، مسئله فرزندآوری در زوجین جوان از دیدگاه آیات و روایات، هم به عنوان یک تکلیف دینی و هم به عنوان موضوعی اجتماعی با پیامدهای گسترده مطرح است که نیازمند بررسی دقیق و راهکارهای مؤثر در جهت حفظ نسل و سلامت خانواده‌های اسلامی می‌باشد.

چالش فرزندآوری در زوجین جوان از دیدگاه آیات و روایات این است که با وجود اهمیت فراوان فرزندآوری به عنوان نعمتی الهی و تکلیفی اجتماعی و دینی در اسلام، کاهش تمایل به فرزندآوری در بین جوانان به دلیل مشکلات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی به یک چالش بزرگ تبدیل شده است، قرآن کریم فرزند را «زینت زندگی» و امانتی از خدا معرفی کرده و در روایات، پیامبر اکرم (ص) سفارش فرموده‌اند: «ازدواج کنید و زیاد شوید تا در روز قیامت به امت خود مباحثات کنم»؛ اما در دنیای مدرن نگرش‌های متفاوت، ترس از مسئولیت، و فشارهای زندگی موجب شده که برخی زوجین جوان از این تکلیف الهی دور شوند که این خطر، تهدیدی برای تداوم نسل، خانواده و جامعه اسلامی است (مرصاد، ۱۴۰۴؛ الشیعه، ۱۴۰۴).

برای رفع این بحران ضروری است موانع فرزندآوری با تأکید بر آموزه‌های دینی شناسایی و با راهکارهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی حل شود تا خانواده‌ها بتوانند با توکل بر خدا و تکیه بر ایمان، به این وظیفه الهی عمل کنند.

ضرورت تحقیق

- اهمیت حفظ نسل و سلامت خانواده: فرزندآوری باعث تداوم نسل، پویایی نیروی انسانی و استحکام خانواده می‌شود و در آموزه‌های دینی هم مورد تأکید جدی است (بحارالانوار، ج ۴۴، ص ۱۶۹؛ سوره نحل، آیه ۷۲)
- پیامدهای جمعیتی و فرهنگی: کاهش فرزندآوری، نه تنها به مسائل کلی جامعه مثل سالمندی و کاهش جمعیت منجر می‌شود، بلکه تعادل جمعیتی و رشد فرهنگ دینی را هم تحت تأثیر قرار می‌دهد
- چالش‌های زوجین جوان: مشکلات اقتصادی، ترس از مسئولیت، تغییر سبک زندگی و نگرش‌های فرهنگی سبب شده بسیاری از زوجین تمایلی به فرزندآوری نداشته باشند؛ این موضوع هم از نظر دینی و هم اجتماعی باید بررسی و راهکار ارائه شود
- ضرورت حمایت و آموزش دینی: آموزه‌های قرآنی و روایی، فرزندآوری را فراتر از یک انتخاب فردی، وظیفه‌ای دینی و عامل برکت و رحمت می‌دانند که باید فرهنگ آن در جامعه زنده و تقویت شود.

بنابراین، تحقیق درباره چالش‌های فرزندآوری و ضرورت آن از منظر آیات و روایات، کمک می‌کند تا ضمن شناخت دقیق موانع و نگرش‌های نسل جوان، راهکارهای فرهنگ‌محور و دینی برای افزایش میل به فرزندآوری و حفاظت از استحکام خانواده ارائه شود.

ضرورت فرزندآوری

یکی از وظایف و تکالیف هر زوجی در طول زندگی مشترک، این است که نسلی خوب را به وجود بیاورند و تربیت کنند، لازمه و مقدمه آن فرزندآوری است، در این مقاله به ضرورت فرزندآوری می‌پردازیم، ما بر اساس آیات، روایات، سیره بزرگان، سیره اهل بیت (ع) چقدر می‌توانیم به بحث ضرورت فرزندآوری اشاره کنیم؟

امروزه در دنیایی که زندگی می‌کنیم، می‌بینیم که برخی دارند ضرورت فرزندآوری را زیر سؤال می‌برند و از معادل‌های آن استفاده می‌کنند، مثلاً به نگهداری حیوانات روی می‌آورند و می‌گویند برای مان‌نگهداری حیوان به جای فرزند آسان‌تر و راحت‌تر است! گاهی اوقات فرزند را در دسر زندگی خطاب می‌کنند و می‌گویند فرزندان مانع رشد و تعالی والدین می‌شوند؛ چه رشد علمی، چه رشد اقتصادی، بدین معنا که فرزند مانع انواع رشد‌ها می‌شود.

لذا ما باید به یک جمع‌بندی در این مسیر برسیم، تا إن شاء الله ما والدین با یک همت و هدف‌گذاری درست، نسلی را به وجود بیاوریم که قرار است وارث روی زمین، مصلح و اصلاح‌گر باشد، إن شاء الله فرزندان ما سرمایه‌بندگی الهی در روی زمین باشند.

ضرورت فرزندآوری در قرآن

اما در بخش اول به تعدادی از آیات اشاره می‌کنیم که این آیات بر ضرورت فرزندآوری تأکید دارند، در آیات قرآن کریم مسئله فرزندآوری به عنوان یک ضرورت مطرح شده و آثار و برکات فراوانی برای آن ذکر شده است،

۱- تشویق به فرزندآوری

نخستین آیات، آیات پنجاه و یکم تا پنجاه و سوم سوره حجر است، وَتَبَيَّنْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ * إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ * قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ

و نیز آنان را از مهمانان ابراهیم خبر ده، هنگامی که بر او وارد شدند، پس سلام گفتند، [ابراهیم] گفت: ما از شما ترسانیم، گفتند: نترس که ما تو را به پسری دانا مژده می‌دهیم.

در این آیات تشویق به فرزندآوری شده است.

دیدگاه رفاهی باشد اون حل بشه فرزندآوری خودبه‌خود درست میشه اینکه یه ثبات اقتصادی باشه که تو بتونی برنامه‌ریزی کنی، بچه‌میری، سیاستگذارهای کمی گرای کیفیت گریز امروزه از یک سو، تأکید بیشتر بر روی کیفیت فرزند است تا کمیت، از سوی دیگر هزینه‌های فرزند نیز افزایش یافته است و والدین به این نتیجه رسیده‌اند که برای اینکه فرزند موفق داشته باشند باید در این فضای رقابتی هزینه‌ی بیشتری برای فرزند بکنند، والدین امروزی انتظار بازگشت سرمایه‌گذاری که برای فرزند خود کرده‌اند را ندارند بلکه ترس از هزینه‌های اجتماعی و هزینه‌های مالی بر انگیزه‌ی آنها برای داشتن فرزند تأثیرگذار است.

کی از مواردی که اکثر مشارکت‌کنندگان در ارتباط با سیاست‌ها به آن تأکید داشتند توجه بیشتر به کمیت فرزند و نادیده گرفتن کیفیت بود، آنها همچنین تمرکز بر کمیت در نبود کیفیت را برای جامعه خطرآفرین میدانستند، سیاستگذار در این حوزه، فقط افزایش جمعیت را به صورت کمی مد نظر قرار داده که حتی موفق شدن در این موضوع، ممکن است برای جامعه خطرناکتر از عدم موفقیت در آن باشد، این باروری را توی یک قشر خاص افزایش میده.

راهکارهای پیشنهادی از دیدگاه آیات و روایات

• تقویت ایمان و توکل به خداوند: تأکید بر وعده‌های الهی در تأمین رزق فرزندان و رفع ترس از فقر («و توکل علی‌الحی الذی لا یموت» - فاطر: ۲)

• برگزاری آموزش‌های دینی و فرهنگی: ترویج آموزه‌های قرآنی و روایی که فرزند را نعمتی الهی و زمینه برکت و نشاط زندگی معرفی می‌کند (بحارالانوار، ج ۴۴).

• توسعه حمایت‌های اقتصادی و اجتماعی: سیاست‌های حمایتی که نگرانی‌های اقتصادی زوجین را کاهش دهد و خدمات روانی-اجتماعی به خانواده‌ها ارائه شود.

• تشویق به ازدواج و فرزندآوری در سبک زندگی اسلامی: یادآوری حدیث پیامبر (ص) که فرمودند: «ازدواج کنید و زیاد شوید» و فرزندان را منبع مباحات و برکت دانستن.

• تبیین نقش فرزند در پایداری خانواده و جامعه: نشان دادن اهمیت وجود فرزند در افزایش انس و الفت، پیشگیری از طلاق و تقویت بنای خانواده (کیهان، ۱۴۰۲).

• ترویج آموزش دینی و فرهنگی: با یادآوری آیات و روایات مثل: «ازدواج کنید و زیاد شوید که من به فرزندانم مباحات می‌کنم» (بحارالانوار)، می‌شود اهمیت فرزندآوری را برجسته کرد.

• تقویت ایمان و اعتماد به وعده الهی: آموزش توکل به خدا و اطمینان به رزق و روزی او از طریق آیات و دعا‌های قرآنی (مثلاً سوره فاطر: ۲) راه حل جذابی برای رفع ترس‌های مالی است.

• حمایت‌های اقتصادی و اجتماعی: دولت و جوامع باید سیاست‌های حمایتی مثل کمک مالی، امکانات آموزشی و مراقبتی برای خانواده‌ها فراهم کنند تا بار تربیتی و هزینه‌های فرزند کمتر شود.

• تبیین نقش فرزند در رشد خانواده و جامعه: آموزش اینکه فرزندآوری باعث نشاط، برکت و تحکیم بنیان خانواده و جامعه می‌شود (کیهان، ۱۴۰۲) و نسل صالح سرمایه بندگی خداست.

• ایجاد فضای حمایت گرایانه فرهنگی: تشویق عمومی، الگوهای موفق فرزندآوری و ایجاد فرهنگ مثبت نسبت به خانواده‌های پرجمعیت.

راهکارهای کلیدی بر اساس آیات و روایات برای رفع چالش‌ها

• تقویت باور به رزق الهی و توکل به خدا

ترویج آموزه قرآن (فاطر: ۲، انعام: ۱۵۱) و روایات پیامبر مبنی بر اینکه روزی فرزندان به عهده خداست و نباید از ترس فقر فرزندآوری را ترک کرد، این موجب کاهش ترس‌های اقتصادی می‌شود.

• آموزش و فرهنگ‌سازی دینی و اجتماعی

تبیین جایگاه فرزند به عنوان زینت زندگی و برکت خانواده در قرآن و روایات (سوره کهف: ۴۶، بحارالانوار) و اصلاح باورهای غلط فرهنگی درباره تعداد فرزند و کیفیت زندگی.

• حمایت‌های اقتصادی و اجتماعی عملیاتی

اجرای تسهیلات بانکی قرض الحسنه، بیمه ناباروری، مشوق‌های مالی و غیرمالی برای خانواده‌ها با فرزند بیشتر (مرکز پژوهش‌های مجلس، ماده ۶۸) و ایجاد خدمات مشاوره و روانشناسی برای زوجین جوان، به ویژه زنان شاغل.

• تشویق به ازدواج به موقع و کاهش فاصله ازدواج تا فرزندآوری

برنامه‌های ساده‌سازی ازدواج، تبلیغ الگوی ازدواج موفق و توصیه روایی به ازدواج و افزایش نسل، به منظور استفاده بهتر از پنجره باروری.

• تقویت ثبات خانواده و کاهش طلاق

• توجه به آموزش خانواده، حل تعارضات و لزوم وجود فرزند برای تحکیم خانواده و کاهش نرخ طلاق.

• پشتیبانی از درمان ناباروری

فراهم کردن امکانات و خدمات درمانی تخصصی برای رفع مشکلات ناباروری زوجین.

نتیجه گیری

در نتیجه گیری این مقاله می توان گفت که چالش های فرزندآوری در زوجین جوان حاصل ترکیبی از عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و روانی است که کیفیت زندگی زناشویی، نگرانی از تأمین مالی، ترس از مسئولیت های تربیتی و تغییر نگرش ها را شامل می شود، از دیدگاه آیات و روایات، فرزندآوری نه تنها یک نعمت بزرگ و وظیفه الهی است بلکه زمینه ساز برکت و پایداری خانواده و جامعه نیز می باشد؛ بنابراین رفع موانع این روند ضروری است،

پیشنهاد می شود ضمن تقویت باور دینی و توکل بر «وعده رزق الهی» (انعام: ۱۵۱)، با آموزش های فرهنگی و دینی، حمایت های اقتصادی و روانی، و ایجاد فضای مناسب برای ازدواج و فرزندآوری، بستر مناسبی فراهم شود تا زوجین جوان با انگیزه و اعتماد بیشتر فرزندآوری کنند، بدین ترتیب، می توان کاهش جمعیت جوان را کنترل و سلامت خانواده ها و جامعه اسلامی را تضمین نمود (مطالعات اخیر در حوزه کیفیت زندگی زناشویی و فرزندآوری، ۱۴۰۳-۱۴۰۴).

• قرآن در سوره نحل آیه ۷۲ می فرماید: (و خدا از جنس خودتان همسرانی برایتان قرار داد و از همسرانتان فرزندان و نوه هایی پدید آورد و شما را از نعمت های پاکیزه روزی داد، آیا باز هم به باطل ایمان می آورید و نعمت خدا را ناسپاسی می کنید؟)

• آیه ۴۶ سوره کهف می گوید: (مال و فرزندان زینت زندگی دنیا است).

• همچنین در دعا و حدیث از امام علی (ع): (بهترین چیزی که پدران برای فرزندان به ارث می گذارند ادب و اخلاق نیکو است)

• پیامبر اکرم (ص) نیز فرمودند: «ازدواج کنید و زیاد شوید که من به شما در روز قیامت مباحثات می کنم»

• قرآن کریم، سوره انعام آیه ۱۵۱، سوره نحل آیه ۷۲، سوره کهف آیه ۴۶

• بحارالانوار، ج ۴۴ (در روایات مربوط به اهمیت فرزندآوری)

• احادیث از پیامبر اکرم (ص) در باب تشویق به ازدواج و فرزندآوری

این آیات و روایات نشان می‌دهند که فرزندآوری نه فقط نعمتی بزرگ، بلکه یک وظیفه مقدس برای استمرار نسل صالح و تقویت خانواده است که خداوند وعده رزق و برکتش را داده است، پس با تکیه بر این تعالیم، می‌توان موانع را شناخت و با ایمان، باور و حمایت‌های لازم به سمت رفع مشکلات حرکت کرد.

فهرست منابع

۱- قرآن کریم

۲- موسیوند، فاطمه، «عوامل موثر بر تصمیم‌گیری زنان در فرزندآوری در ایران»، نورمگز،

۳، «فرزندآوری»، پایگاه SID، مقالات متنوع تخصصی مرتبط با چالش‌های فرزندآوری،

۴، مقاله «تمایل به فرزندآوری و عوامل مرتبط با آن در ایران: یک مطالعه ملی»، پایگاه SID، ۱۳۹۲،

۵، مقاله «بررسی و تحلیل نگرش جوانان به ازدواج و فرزندآوری»، سیویلیکا، ۱۴۰۰،

۶، پژوهش کلانتری و همکاران درباره گرایش دینی و اقتصادی در فرزندآوری، پرتال جامع علوم انسانی،

۱۳۹۷،

۷، بررسی انگیزه کم‌زوج‌های جوان به فرزندآوری در شهر شیراز، مجله مطالعات و تحقیقات اجتماعی،

۱۴۰۳،

۸، محمود طاووسی و همکاران، «بررسی عوامل مرتبط با تمایل به فرزندآوری: مرور نظام‌مند»، دانشگاه علوم

پزشکی مازندران،

۹، بررسی عوامل مؤثر بر فاصله ازدواج و فرزندآوری، دانشگاه اصفهان، ۱۳۹۲،

مقاله «بررسی فاصله مطلوب ازدواج تا فرزندآوری از نظر جوانان در آستانه ازدواج»، پایش جورنال، ۱۳۹۶،

۱۰- آقا یاری هیر، توکل و فرخی نگارستان، مینا و لطیفیمجزه، سیده صدیقه (۱۳۹۵) «فرزندآوری به مثابه‌ی

مخاطره (مطالعه کیفی زمینه‌های کم‌فرزندگی در شهر تبریز)»، مطالعات راهبردی زنان،

۱۱- افراسیابی، حسین و مداحی، جواد، (۱۳۹۵)، بازنمایی و تبیین نقش اوقات فراغت در اعتیاد به سیگار

در میان دانشجویان، برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی ۸(۲۶): ۱۷۸-۲۱،

۱۲- امیراحمدی، هوشنگ، نیکپور، فریدون (۱۳۶۹)، رشد جمعیت و توسعه اقتصادی و اجتماعی در ایران،

اقتصاد (اطلاعات سیاسی - اقتصادی)، ۴۰: ۴۷-۵۷،

Demeny, P. (2011), Population policy and the demographic transition: performance, prospects, and options, *Population and Development Review*, 37, 249-274